

ANA BLANDIANA

MAI-MULT-CA-TRECUTUL

JURNAL 31 AUGUST 1988
12 DECEMBRIE 1989

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Ana Blandiana (nume literar al Otiliei-Valeria Coman, căsătorită Rusan) s-a născut la Timișoara, la 25 martie 1942. Studii de filologie romanică, licențiată a Facultății de Filologie a Universității din Cluj. Burse de studii la Iowa University (SUA), Heidelberg Universitat, DAAD Berlin.

Carti de poezie: *Persoana întâi plural*, 1964; *Calcaiul vulnerabil*, 1966; *A treia taină*, 1969; *50 de poeme*, 1970; *Octombrie, noiembrie, decembrie*, 1972; *Poeme*, 1974; *Somnul din somn*, 1977; *ntamplari din grădina mea*, 1980; *Ochiul de greier*, 1981; *Ora de nisip*, 1984; *Stea de pradă*, 1986; *Alte întâmplări din grădina mea*, 1987; *ntamplari de pe strada mea*, 1988; *Poezii*, 1988; *Arhitectura valurilor*, 1990; *100 de poeme*, 1991; *n dimineata de după moarte*, 1996; *La cules ngeri*, 1997, 2003, 2004; *Cartea albă a lui Arpagic*, 1998; *Balana cu un singur talger*, 1998; *Soarele de apoi*, 2000; *Refluxul sensurilor*, 2004; *Poeme*, 2005; *ntoarcerea lui Arpagic*, 2008; *Patria mea A4*, 2010; *Pleoape de apă*, 2010; *Orologiul fără ore*, 2016; *Variatiuni pe o temă dată*, 2018; *Integrala poemelor*, 2019.

Carti de eseuri: *Calitatea de martor*, 1970, 2003; *Eu scriu, tu scrii, elea scrie*, 1975; *Cea mai frumoasă dintre lumile posibile*, 1978; *Coridoare de oglinzi*, 1983; *Auto-portret cu palimpsest*, 1985; *Orae de silabe*, 1987; *Geniul de a fi*, 1998; *Ghicitul în mulimi*, 2000; *Cine sunt eu?*, 2001; *A fi sau a privi*, 2005; *O silabisire a lumii*, 2006; *Spaima de literatură*, 2004, 2010; *Fals tratat de manipulare*, 2013; *Istoria ca viitor*, 2017; *Soră lume*, 2020.

Carti de proză: *Cele patru anotimpuri*, 1977, 2011 – nuvele; *Proiecte de trecut*, 1982, 2011 – nuvele; *Sertarul cu aplauze*, 1992, 1998, 2002, 2004 – roman; *Imitaie de coșmar*, 1995 – nuvele; *Oraul topit i alte povestiri fantastice*, 2004 – nuvele; *Povestiri fantastice*, 2016 – nuvele.

Cartile sale de poezie i de proză au apărut în traducere, începând din 1982, la prestigioase edituri din Polonia, Germania, Italia, Marea Britanie, Spania, Estonia, Suedia, Norvegia, Ungaria, Frana, Olanda, Bulgaria, Letonia, Albania, Serbia, Slovenia, Macedonia, China, Coreea de Sud, Portugalia.

Premii literare: Premiul pentru poezie al Uniunii Scriitorilor din România, 1969; Premiul pentru poezie al Academiei Române, 1970; Premiul pentru proză al Asociaiei Scriitorilor din Bucureti, 1982; Premiul Internaional „Gottfried von Herder“, Viena, 1982; Premiul Naional de Poezie, 1997; Premiul „Opera Omnia“, 2001; Premiul Internaional „Vilenica“, 2002; Premiul Internaional „Camaiores“, 2005; Premiul Special „Acerbi“, 2005; Premiul polonez „Poetul European al libertaii“, 2016; Premiul Canadian pentru Excelena n Poezie „Griffin“, 2018; Premiul „Cununa de aur“ de la Struga, 2019; Premio Internazionale Fondazione Terzo Pilastro, Roma, 2020.

Interdicii de publicare: 1959–1964, 1985, 1988–1989.

n 1990, Ana Blandiana reininteaza PEN Clubul Român, al carui preedinte devine. Este unul dintre iniiatorii Alianei Civice, pe care o conduce între 1991 i 2001. Fondator i preedinte al Academiei Civice, care realizează, sub egida Consiliului Europei, Memorialul Victimelor Comunismului i al Rezistenei, de la Sighet. Membrea a Academiei Europene de Poezie, a Academiei de Poezie „Stéphane Mallarmé“ i a Academiei Mondiale de Poezie (UNESCO).

Cuvânt înainte – cuvânt după

Când în seara zilei de 31 august 1988 am aflat că, din nou, nu voi mai putea să public și am hotărât să încep un jurnal minuțios al acestei noi perioade de viață, era evident că paginile pe care le voi scrie nu vor fi destinate publicării, ci – oarecum dimpotrivă – că ele vor trebui să-i țină acesteia locul. Mi-ar fi destul de greu să spun în ce fel, dar ceea ce simțeam era că urmează un gol de care pot să încerc să mă apăr descriindu-l, nepermițându-i să devină neant. Poate că subliminal presupuneam că această descriere ar putea fi de folos cândva, dar nu-mi amintesc să mă fi gândit vreodată în registru logic la asta, după cum nu cred că am fost cu adevărat convinsă că acel *cândva* va exista. Cea mai bună dovadă este că, atunci când s-a întâmplat, cele patru caiete de câte o sută de pagini au stat ani de zile pe un colț al mesei mele de lucru, clădite unul peste altul ca niște pete de culoare (aveau coperte de vinilin roșu, albastru, bej, vernil), fără să am timp sau curiozitatea să le citesc, apoi – pentru a lăsa probabil locul altor hârtii mai actuale – au fost mutate într-un dulap unde pur și simplu am uitat de ele. Le-am descoperit, cum se întâmplă, căutând altceva, în timpul pandemiei, când aveam pentru prima oară în viață timp, și – din două motive fără legătură între ele, dar la fel de ciudate – m-am speriat. În primul rând, deschizând la întâmplare unul dintre caiete și citind o pagină n-am recunoscut nimic, nici ceea ce relatea, nici faptul că aș fi scris-o eu, o viață pe care nu mi-o aminteam, dar care mi se părea tulburătoare și, prin necunoscutul pe care îl conținea, fascinantă. În al doilea rând, am descoperit cu uimire cât de greu descifram, cât de multe minute

îmi luase lectura acelei pagini străine. Nu doar că un fragment de viață dispăruse din mine, dar și pagina care îl descria – scrisă cu pixuri proaste a căror pastă se uscaseră, se făcuse tot mai palidă – se pregătea să dispară. Mă afluam în fața unui proces de ștergere, de eludare, de pieire pur și simplu, pe care-l descopeream din întâmplare, dar care – oricât de străin mi se părea – nu puteam să nu recunosc că se referă la mine însămi.

Eram speriată, și spaima mea era cu atât mai mare, cu cât pagina pe care o citisem îmi lăsase impresia că nu știu despre ce e vorba, că nu cunosc conținutul în curs de dispariție al caietelor scrise (și trăite) de mine. Nu era pentru prima dată când verificam adevărul științific, descoperit cu uimire în prima tinerețe, potrivit căruia celulele din trupul nostru mor și se nasc, se reînnoiesc fără încetare, încât din șapte în șapte ani suntem cu desăvârșire alții. Trecuseră mai bine de treizeci de ani de când trupul meu se lăsase de cinci ori înlocuit de el însuși, de ce m-aș fi mirat că mi s-au șters din memorie întâmplările care începuseră acum să se șteargă și pe hârtie? Descoperirea și salvarea acestor sute de pagini aveau să însemne și descoperirea firului pe care au fost înșirate cele cinci trupuri ale mele, dispărute și înlocuite de ele însele.

Introducerea caietelor în computer a durat aproape jumătate de an.

Când am început să citesc, lucrurile au început să apară atât de complicate, încât cea mai simplă opțiune ar fi fost să așez caietele la loc în dulap. Prima lectură fusese un amestec, care aproape că-mi făcea rău, de aducere-aminte, mirare existențială și nevoie de a corecta săcăitoarele greșeli de transcriere (scrisesem în cea mai mare parte a timpului întinsă în pat, de-a lungul unei nesfârșite crize de ulcer duodenal, cu o caligrafie lăbărtată, cu vorbele legate între ele ca și cum mi-ar fi fost greu să ridic pixul de pe hârtie, încât textul întreg părea făcut dintr-un fir continuu croșetat, pe care era destul să îl prinzi de un colț și să tragi ca să destrami întreaga pagină). Lectura oscila între momente de durere viscerală – când retrăiam brusc, fără să fiu de

nimic pregătită, câte o umilință implantată în amintire până-n prăsele – și impresia de operă de ficțiune și chiar de artă, care îmi trezea o admirație detașată și mândră de frumusețea ei. Această frumusețe declanșa, de altfel, părerea de rău că nu va putea fi cunoscută și de alții, pentru că ideea publicării mi se părea exclusă din cauza abundenței numelor proprii care se mișcau fără jenă și fără bănuiala că ar fi putut fi vreodată cenzurate de purtătorii lor. În mod evident, certitudinea că nu voi mai putea publica niciodată, care reprezentase atât cauza, cât și condiția *sine qua non* a jurnalului, îmi oferise o protecție și o libertate de care nu mai puteam să beneficiaz acum.

Mirarea care m-a cuprins la citirea unor întâmplări trăite și povestite de mine însămi este, desigur, o dovadă a tulburătoarei capacități a minții omenești de a uita, adică de a eluda, de a șterge, pe măsură ce trăiește, ceea ce a trăit înainte, ca și cum s-ar afla într-o continuă reorganizare a spațiului eliberat treptat pentru a putea primi alte încărcături. Poate că acest proces – de fapt, un continuu efort – este o formă de supraviețuire și o soluție pentru a putea merge mai departe. Nu uităm de tot, facem o continuă, mereu repetată selecție, alegem, separăm ceea ce ni se pare important de amănuntele pe care considerăm că le putem lăsa la o parte, păstrăm doar rezumatul, întotdeauna simplificator, titlurile capitolelor, ideile principale. (Ceea ce nu înseamnă că uneori, dimpotrivă, nu se păstrează numai ceea ce trebuia șters, detaliile, circumstanțele nesemnificative, care – salvate inexplicabil din uitare – capătă o misterioasă autonomie.) Apoi, când vrem să ne amintim, ne întoarcem la aceste enunțuri descărnate și încercăm să le reinserăm cu mici fulgere disperate supraviețuind întâmplător, să le umplem golurile cu mici pete de culoare pe care ni le închipuim potrivite. Astfel descoperim cu uimire că, oricât ar părea de ciudat, memoria este, de fapt, o formă de imaginație. Ei bine, uimirea mea la citirea acestui jurnal a izvorât din felul în care lectura contrazicea acest mecanism pentru simplul motiv că, de data aceasta, nu era vorba de o operă de memorie, timpul nu fusese lăsat să se amestece și să complice culorile, între viață și pagină nu

rămânea nici un loc liber, iar realitatea era transcrisă cu un fel de încăpățănare aproape pisăloagă și sincronă, din prezent în prezent. Dar, în mod paradoxal, chiar minuțiozitatea însemnărilor, nemailăsând loc completărilor obișnuite la întoarcerile în timp, excesul de exactitate naște impresia de ficțiune. Dacă mie, care trăisem totul, mi s-a părut din când în când prea mult, ca în fața unei proze hiperrealiste ale cărei detalii basculează în fantastic, cum va putea să i se pară, în caz că ar citi, unui adolescent de azi – pentru care istoria de dinainte de nașterea sa nu este doar necunoscută, ci pur și simplu nu există – toate aceste incredibile spaime, suprarealiste privațiuni, bănuieli anormale, suspiciuni patologice, suferințe lipsite de logică. Autenticitatea, ca și realismul, este în ultimă instanță doar un raport între ce este și ce suntem în stare să credem că poate fi.

De aici, în mod firesc, concluzia că acest *portret al epocii*, oricât de minuțios și cu grijă copiat după realitate, nu poate fi, de fapt, unul realist, că, în măsura în care vor fi citite de oameni care nu au fost ei înșiși martori și subiecți ai timpului și ai locului – locuitori ai altor țări sau, mai ales, ai altor generații –, aceste pagini nu li se vor părea doar incredibile, ci de-a dreptul ireale, stranii, imaginare. Pentru acei cititori cartea care le conține – cu toată încărcătura de întâmplări halucinante și absurde – nu ar fi percepută ca un jurnal riguros, ca o carte de amintiri, ci ca o literatură fantastică. Cu mulți ani în urmă scrisesem „Fantasticul nu e opus realului, este doar o înfățișare mai plină de semnificații a acestuia“ și fusesem mândră de felul în care reușisem să tranșez astfel cele două oglinzi ale vieții. Și deodată descopeream că cele două reprezentări definite de mine nu rămâneau fixate, ci – din perspectiva mișcătoare a timpului care glisa peste ele – se amestecau, își suprapuneau imaginile, copia exactă a vieții căpătând reverberații fantastice, care o făceau mai violent semnificată ca și cum sinceritatea singură ar fi fost de necrezut.

Mi-au venit în minte toate aceste gânduri – complicându-mi în egală măsură existența de cititor și de scriitor – în clipa în

care am descoperit primul, apoi al doilea, apoi al treilea episod știute din *Fals tratat de manipulare*, povestite acolo și rememorate altfel.

Episodul percheziției și arestării tatei, episodul accidentului de mașină de pe dig, scena cu cele două bătrâne din noaptea numărării voturilor, discuția, de fapt dialogul, ca o lungă scenă dintr-o piesă de teatru, de la Comitetul Central, povestea apei curgând pe sub ușă și a ciupercii de pe preș sunt întâmplări ieșite din comun și puternic semnificative care figurează în *Fals tratat de manipulare* (publicat în 2013) și pe care le-am descoperit în jurnalul început în 1988, pe care l-am citit pentru prima oară în 2021. Diferența în timp dintre cele două scrieri este de 25 de ani, iar cronologia reintrării lor în conștiința mea este inversă decât în realitate. Când am descoperit prima dublare, o clipă m-am gândit că am preluat paginile din jurnal și le-am montat în eseu de peste un sfert de secol, ceea ce ar fi însemnat că eram victima unei false memorii și nu era adevărat că nu citisem caietele până la introducerea lor în computer. Dar, rezezindu-mă să pun textele față în față, s-a dovedit că cele două relatări ale aceleiași realități – chiar dacă semnificau mai mult sau mai puțin la fel – erau făcute cu fraze, cuvinte, ritmuri și accente diferite, ele au fost scrise de două ori fără să știe una de alta, fără să-și bănuiască una alteia existența nici în viitor, nici în trecut. De altfel, cum era și firesc, ceea ce se observă este că relatările din '88-'89 – aflate mult mai aproape de timpul real al întâmplărilor sau chiar contemporane cu el – sunt mai bogate, mai colorate, mai nuanțate, mai pline de amănunte decât cele din secolul următor, care excelează mai curând în privința semnificațiilor și concluziilor trase, ca și cum faptele ar fi găsit soluția de a supraviețui prin idei. Nu mă îndoiesc că studierea în paralel a dublelor proiecții ale acelorași realități ar duce la interesante observații de psihologia și chiar de filozofia memoriei. Dar faptul că ele fuseseră în stare în două rânduri, fără legătură între ele, să se ridice la suprafața conștiinței din adâncurile misterioase ale aducerii-aminte spunea, oare, cât de importante fuseseră în definirea mea sau – mult mai mult

și chiar altceva – că reprezentau caracteristici șocante ale timpului istoric care-mi fusese fără voia mea dat.

Nu mai știu dacă, atunci când am hotărât să notez zilnic ce fac, ce mi se întâmplă și ce descopăr privind în jurul meu, am gândit în mod explicit intenția de a creiona în felul acesta un portret al timpului pe care să îl fixez astfel. Mai degrabă cred că m-am gândit doar la nevoia de a mă fixa pe mine înșami, cea despre care știam că nu va mai putea fi văzută public, de a nu mă lăsa să dispar din cotidian în neant. Lectura mi-a descoperit însă – cu spaimă și bucurie, aș îndrăzni să spun – nu atât un portret al meu aleatoriu și chiar neadevărat, în măsura în care este desfigurat de boală, spaime, nevroze, ci un portret al epocii aproape uitată înfinit mai absurdă și mai plină de semnificații decât o țineam minte, degradantă, ridicolă, chinuitoare, fascinantă. Nu portretele de scriitori, prieteni sau neprieteni, desenate subiectiv, corect sau nedrept, exaltat sau critic dau rost și importanță paginilor, ci portretul epocii care i-a marcat și adesea i-a malformat. Acest portret al unei epoci în mare măsură revoluționale, dar vie încă prin reziduurile toxice depuse în noi, de care nu suntem conștienți și pe care nu le recunoaștem, acest portret asemănător unui spectru care ne exorcizează doar în măsura în care ne bântuie, este important. Pentru acest portret am hotărât să public jurnalul, deși el nu-mi face bine, cred, nici ca om, nici ca scriitor.

Unul dintre motivele care m-au făcut să nu-mi pun la prima lectură problema publicării acestor pagini și să mă gândesc, frustrată, mai multe luni la teancul de sute de foi de hârtie imprimată ca la o carte cel mult postumă a fost nu atât faptul că era vorba de o povestire cu zeci de personaje reale și, în mare măsură, încă în viață, ci mai ales că unele dintre aceste personaje apăreau în aceste pagini absolut diferite de felul în care erau ele percepute azi, nu doar de opinia publică a ultimilor treizeci de ani, ci și de mine înșami. Era destul să citesc despre lacrimile exaltate de admirație pe care mi le stârnise interviul lui Dinescu din *Libération*, în timp ce pe câteva canale

TV deodată dădea din mâini bucătarul, moșierul, patronul de azi, ca să mi se facă rușine nu doar de naivitatea, ci și de suferința mea. Sau Buzura. Nu știu dacă faptul că atunci nu-mi trecuse prin minte să accept aproape nici una dintre bănuielile care aveau să apară, să se întetească și să se confirme pe parcurs este o dovadă a prieteniei pe care le-o purtam sau a nevoii mele de a avea în ce crede și de a avea cu ce să mă solidarizez. E clar însă că odată cu sfârșitul anului 1989 au început să se schimbe nu numai istoria, ci și oamenii pe care îi cuprindea. Dar poate nu era o schimbare, ci o dezvăluire pe care eu nu fusesem în stare s-o imaginez. De altfel, tocmai dificultatea de a defini oamenii într-o lume în care și cei răi, și cei buni erau obligați să se travestească, dificultate pe care maniheismul meu o agrava, m-a făcut de mult timp să-mi judec contemporanii mai mult după ce au făcut în condiții de libertate decât sub teroare, mai mult după ceea ce au spus după '89 decât înainte. Poate să pară exagerat ceea ce spun, dar am ajuns să cred că după '89 efortul necesar pentru a fi cinstit a devenit mai mare și mai rar decât înainte, când liberul-arbitru era mereu împiedicat să funcționeze. Dacă ar fi să fac acum portretul multora dintre aceste personaje, el ar fi substanțial diferit, dar meritul și scopul principal al acestor pagini nu este acela de a-i portretiza pe ei, ci epoca în care ei au trăit și care i-a marcat, i-a format și i-a deformat. Iar acest portret nu va fi niciodată destul de cunoscut, de studiat, de analizat, de contemplat, niciodată nu vom fi pătruns destul de adânc în cutele, ridurile, grimasele acestui chip de epocă – pe care am trăit-o și care ne-a trăit – pentru a înțelege de ce această sângerândă și urât mirositoare halcă de timp a fost cum a fost și ne-a făcut să fim cum am fost. Niciodată nu vom fi încercat destul să trecem spre generațiile următoare – care au venit pe lume prea târziu pentru a putea participa la marele dezmăț al spaimei și la misterul aproape religios al umilinței – concluziile, nici pentru noi cu totul clare, ale răului. Un rău care nu știu dacă a plecat, dar știu că se poate întoarce oricând și trebuie recunoscut, chiar dacă ia mereu alte înfățișări. Portretul răului așa cum l-am cunoscut eu este

doar unul dintre acestea, dar este desenat *sur le vif* și reușește, poate, să transmită taina, fiorul, care să-l facă recognoscibil.

M-am hotărât deci să public paginile găsite, tocmai pentru că nu conțineau intenția și speranța publicării, deși știam că, pentru a-și atinge rostul, publicarea trebuia să aibă norocul de a-i găsi pe cei cărora istoria (din trecut sau din viitor) le mai spune ceva.

Cu mult înainte, de-a lungul anilor, mi s-a întâmplat adesea să mă întreb cum vom fi priviți noi, cei ce trăiam ceea ce trăiam, de către urmașii noștri îndepărtați care vor fi (întotdeauna îi imaginam astfel) liberi. Răspunsul era sever, situația care se contura era a unei judecăți pe care o acceptam și pentru care mă pregăteam, o judecată aspră și dreaptă de care mă temeam. Mă temeam mai ales că cei ce vor veni – lipsiți de alfabetul în care ne fuseseră scrise viețile – nu vor fi în stare să și le imagineze, să le înțeleagă și să ne exonereze. Niciodată nu-mi trecuse însă prin minte că urmașilor noștri nu le va păsa de ceea ce am trăit, ba chiar nu-i va interesa să afle ceea ce am trăit. Nu o dată, în numele meu sau în numele celor din jurul meu, mi s-a întâmplat să trăiesc la viitorul anterior un fel de rușine pentru o spaimă sau pentru o umilință, pentru o lipsă de curaj sau de solidaritate, dar nu am fost niciodată în stare să imaginez această singurătate în istorie, nu am avut destulă lipsă de speranță pentru asta, nu mi-am pus niciodată problema acestei negre indiferențe care riscă să rupă pur și simplu lanțul vieții gânditoare pe pământ.

Înaintând în lectură, nu puteam să nu observ că, printre atâtea personaje, eu însămi sunt în propria mea pagină un personaj pe care nu-mi rămâne decât să-l privesc cu atenție și să mă întreb în ce măsură îmi seamănă, iar această curiozitate nu se referă la asemănarea de atunci, pentru că atunci totul nu era decât transcriere minuțioasă, notare exactă. Senzația de ficțiune și privirea dubitativă se naște doar alături de transformările care s-au produs între timp. Ceea ce mă frapează la portretul

celei ce scrie jurnalul este puținătatea mijloacelor prin care a fost realizat, numărul redus de sentimente, devenite obsesii din care îi este compusă existența: un scrânciob în echilibru instabil în care la un capăt se află curajul și nevoia de împotrivire, iar la celălalt, scrisul și umiliința de a avea nevoie de liniște pentru scris. Un maniheism aproape maladiv generează o continuă fibrilație și o nefericire aproape bucurăoasă că se poate racorda la nefericirea tuturor. Este un portret schematic nu pentru că descrierea ar fi redus trăsăturile la câteva linii, ci pentru că realitatea absurdă a opresiunii redusese viața interioară la obsesia curajului de a protesta, în absența căruia nimic nu mai avea importanță.

În mai multe rânduri, citind și corectând acest jurnal, mi-am amintit că am scris cândva – poate chiar atunci, în 1990 –, despre mulțimea care participa la mitingul de 50 de zile din Piața Universității, că era formată din oameni care se simțeau vinovați nu pentru ceea ce au făcut, ci pentru ceea ce nu au făcut. De fapt, aceasta este chiar tema și cauza zbaterilor și suferințelor mele – uneori aproape patologice – din acest ultim an de dinainte de decembrie '89: remușcarea că nu mă hotărâam să fac un gest de revoltă adevărată, politică, remușcare care nu era diminuată nici de conștiința că, în imposibilitatea solidarizării, orice gest de acest fel devenea derizoriu, nici de certitudinea că represiunea care ar fi urmat punea în pericol nu doar viața obișnuită, oricât de mizerabilă, ci și scrisul, în fragilitatea și posteritatea lui. Obsesia acestei imposibile opțiuni – pe care o percepeam, paradoxal poate, ca pe o alegere între demnitate și posteritate – umple aceste pagini cu descrierea unei suferințe, care îmi apare acum, la lectură, atât de zadarnică, încât aproape rizibilă.

Spre deosebire de mine, care aveam mereu tendința devenită obsesivă să mă arunc cu capul înainte fără să mă întreb prea mult ce va urma, iar orice împotrivire la această tendință – venită de la mine sau de la el – mă exaspera, nevroza lua pentru Romi forma unei exagerate prevederi, a obsesiei de a supraveghea, de a controla tot ce ne înconjoară, de a nu scăpa din

vedere nici un pericol, ceea ce îl ținea într-o istovitoare stare de veghe. În timp ce pentru mine problema era de natură teoretică, pentru el era, în plus, infinit de practică și suferea de două ori: și pentru imposibilitatea rezolvării celei dintâi, și pentru eforturile pretinse de cea de a doua. În aceleași scopuri și din aceleași motive ne zbăteam în mod diferit, dar, dacă fără mine poate că viața lui ar fi fost mai ușoară, nu sunt sigură cum și dacă, fără el, viața mea ar mai fi fost. Din fericire, alături de oarecum utopica persoană întâi a acestor pagini, luminează mai uman prezența celui ce introduce în cadru, cu asupra de măsură, și dragostea fără rest, și înțelepciunea bunului-simț, care reușesc să echilibreze și chiar să salveze totul.

Printre multele nume care apar în text scrise în întregime, câteva sunt reduse la inițiale, uneori în grabă, alteori pentru că în momentul scrierii nu mi le aminteam exact sau chiar nu le ștusem niciodată. Nu aceasta este explicația în cazul G.R., reducere a numelui unui înalt demnitar, care revine repetat și obsesiv în povestire. Gogu Rădulescu, intelectual comunist din ilegalitate și prieten din tinerețea comună cu Gellu Naum, era ultimul din generația sa care fusese păstrat – formal și simbolic – în conducerea partidului după venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, care avusese grijă să epureze pârgھیile conducerii de oameni care să aibă prin biografie un ascendent asupra sa. Nu doar prietenia cu Gellu Naum, ci și nevoia de a se sustrage reuniunilor colective și subalterne din vilele de la Snagov îl făcuse să-și cumpere o modestă casă țărănească în Comana, gest de independență pe care îl considera aproape eroic și pentru care se simțea vinovat față de Fratele mai mare, a cărui autoritate se întindea până asupra ultimului colțșor de viață privată a celor ce îl înconjurau. Meloman avizat și mare cititor de literatură, poezie în special, G.R., după moartea soției, autoare a câteva cărți de proză și de versuri, își făcuse obiceiul să descindă la Comana săptămână de săptămână, din aprilie până în octombrie, însoțit de 6-7 scriitori și muzicieni, actori, dar și doctori cunoscuți, intelectuali pe care îi respecta

sau chiar îi admira și a căror frecventare îi dădea sentimentul curățirii de reziduurile umilinței din restul săptămânii.

Când, după cutremurul din 1977, blocul în care locuiam s-a prăbușit și am ajuns să închiriem o casă de paiantă în Comana, ajutați de Ioana Postelnicu – scriitoare interbelică apropiată de Eugen Lovinescu și cenaclul Sburătorul, care locuia de mulți ani într-o căsuță romantică pe malul Neajlovului –, G.R. era comănean de mult, purtător al unei aure de protector al satului, prin care ieșea uneori duminica dimineața la plimbare și se oprea de vorbă cu țăranii ieșiți la poartă. L-am cunoscut la mai multe luni după mutare, când a venit împreună cu Ligia și Gellu Naum să facem cunoștință și să vadă cum ne-am instalat. Țin bine minte întâmplarea pentru că fusese oarecum idilică, nu aveam încă scaune și ne-am așezat cu toții pe marginea patului și pe banca de paiantă din jurul cuptorului în care pusesem la copt cartofi și dovleac, iar el, personajul știut de la televizor din prezidiu, îmi recitase o poezie a mea apărută în ultimul număr al *României literare*, pe care eu nu îl văzusem încă.

Cu timpul, pe cât orizonturile vieții publice se întunecau și tot ce era în jurul dictatorului devenise oribil și revoltător, ritmul de metronom al vizitelor, cu prieteni și colegi de-ai noștri invitați la Comana și trimiși să ne invite și pe noi, devenea tot mai greu de suportat, tot mai maculator, iar ritualul semnelor prin care ni se atrăgea atenția, în timp ce vorbeam, asupra microfoanelor din pereți, ridicol și umilitor. Nu știu cum ar fi fost și în ce măsură am fi fost în stare să punem capăt acestei relații toxice, dacă ea s-ar fi desfășurat doar între el și noi, dar prezența într-o adevărată încâlceală de legături sociale, intelectuale, amicale a celorlalți colegi de generație, ca să nu mai vorbesc de Gellu Naum, făcea ca orice refuz să se transforme într-o jignire a tuturor – aflați de altfel în aceeași situație ca și noi, chiar dacă nu-și făceau la fel de multe probleme –, ceea ce nu era de imaginat. Mă întreb – și m-am întrebat, îmi amintesc, și atunci – dacă făcea parte și frica din suportarea, atât de silnică, a acestei indigeste socializări, și răspunsul a fost

de fiecare dată *nu*, nu doar pentru că mă îndoiesc că ar fi fost în stare să ne facă rău, ci și fiindcă nu avea nici un fel de putere. (Am asistat ani de zile, fără să ne vină să credem, la felul în care s-a zbatut, fără să reușească, să facă în Comana o baie publică – idee de stânga romantică precomunistă.) Ceea ce e sigur este că am suportat mai greu această relație atât de complex obligatorie și care ar fi depins doar de noi să fie întreruptă decât am suportat mașina din fața casei care ne supraveghea fără să depindă în vreun fel de voința noastră. Lipsa totală a libertății e capabilă să genereze o pace sufletească pe care liberul-arbitru, chiar în cantități infimize, o împiedică.

Nu cred că l-am urât pe Ceaușescu. Cred că nu am avut nici un fel de sentimente pentru el. Sentimentele presupun o legătură cât de cât personală, iar el pentru mine era nu o persoană, ci un produs al sistemului. Dacă aș fi fost în stare să urăsc, aș fi urât sistemul care programa în mod obiectiv asemenea entități. Îl urmăream la televizor cum dă din mâini și cum se bâlbâie și nu cred că starea mea de spirit se deosebea mult de cea a unui cercetător care privea la microscop un țesut bolnav, asupra căruia nu are posibilitatea să intervină. Iar deprimarea mea nu era de altă natură decât deprimarea că un îngheț a distrus fructele pe care n-am fost în stare să le protejez sau că o inundație a distrus un sat pentru că primăria nu s-a învrednicit să construiască un dig. Ceea ce mă revolta nu era atât samavolnicia dictaturii, cât nevolnicia, pasivitatea noastră în fața ei. Pe acest fond, ura personală, de o intensitate aproape bolnavă, pe care G.R. le-o purta celor doi din vârful piramidei, și cu o nuanță de ferocitate în plus femeii, îmi făcea rău, îmi dădea un fel de stupoare specială, ca în fața unor prăpastii a căror existență și adâncime nu o cunoscusem și pe care o simțeam periculoasă, care simțeam că mă amenință prin intensitatea și complexitatea răului pe care îl conțin.

Pentru că, pe de o parte, mă întrebam, înspăimântată de propria mea milă, cum putuseră fi umilințele la care fusese supus, încât să poată supura o asemenea ură, iar pe de altă parte

mă umplea de oroare faptul că, încremenit de frică, nu încerca să facă nici un gest nu pentru a se împotrivi în vreun fel, dar nici măcar pentru a se îndepărta de centrul atât de chinuitor al puterii. Era bătrân, bolnav, ar fi avut de ani de zile dreptul să se pensioneze, dar rămânea nemișcat, incapabil să facă cea mai mică mișcare, de teamă să nu pară protest, ca sub hipnoză. Iar în acest timp, spectatorul care eram – și care asista împotriva voinței sale la spectacol – își conștientiza exasperat neputința de-a întrerupe contemplarea răului și oportunitatea de a-i descoperi astfel acestuia din apropiere adâncimea și toxicitatea.

Când am început acest jurnal scriam de aproape șapte ani la un roman la care mă gândeam de cel puțin zece. Romanul se numea *Arta fugii* și, ca niciodată, nu era vorba de un titlu găsit cu greu după ce cartea era scrisă, ci, dimpotrivă, existase înaintea cărții, era chiar ideea ei principală. Pentru că romanul urma să fie despre felurile în care se poate fugi dintr-o lume din care toți încercau să fugă și nimeni nu avea curajul să rămână pentru a o schimba. Dar, pentru că *Arta fugii* era titlul capodoperei lui Johann Sebastian Bach, ideea – pe cât de ambițioasă, pe atât de trăsniță – care îmi venise era ca întreaga construcție literară să aibă formatul unei fugi muzicale.

Nimic nu mă obliga să-mi complic astfel existența, și nu era deloc sigur nici că voi reuși, nici că va observa cineva că am reușit. Dar era un fel de pariu cu mine însămi, deloc ușor de câștigat, și de care eram mândră tocmai pentru că era absolut gratuit, iar atunci când am fost obligată să renunț, am plâns la propriu ca un copil căruia i s-a luat o jucărie. Asta s-a întâmplat când am aflat – cred că de la Europa Liberă – de apariția unei noi cărți a lui Paul Goma intitulată *Arta refugii*. Chiar dacă pentru el era vorba doar de un ingenios joc de cuvinte, în timp ce pentru mine era chiar pivotul în jurul căruia se învârteau ideile și construcția romanului, nu s-a mai putut pune problema păstrării titlului împrumutat de la Johann Sebastian Bach, titlu care apare mereu în acest jurnal pentru a desemna